

NOTAT

STATSREVISORERNE

RAPPORT OM STATSREVISORERNES BESIGTIGELSE AF DANSKE BISTANDSPROJEKTER I BOLIVIA 2012

Resumé

Statsrevisorerne har i dette notat knyttet enkelte overordnede bemærkninger til bistandssamarbejdet med Bolivia.

10. oktober 2012

Ref.: 11-000313-56

Formålet med besigtigelsesrejsen er beskrevet, og det er søgt at samle Statsrevisorerne indtryk fra besøg, møder og besigtigelser i august 2012 Bolivia. Det sker i en kort beskrivelse af landeprogrammet for Bolivia og i de følgende afsnit, hvor bistandsarbejdet søges relateret til Paris-erklæringens 5 principper for samarbejdet mellem donor og bistandsmodtager. Afsnit 8. indeholder fakta om Bolivia, og afsnit 9. gengiver Statsrevisorerne bemærkning fra Beretning nr. 15/2011 om Danmarks bistandssamarbejde med Bolivia. De enkelte besøg er kort refereret i et bilag.

Notatet er udarbejdet på baggrund af meddelte oplysninger, fortrinsvis i skriftlig form, og observationer på stedet.

1. Statsrevisorerne overordnede bemærkninger

Statsrevisorerne har via de besigtigede aktiviteter fået et overvejende positivt indtryk af arbejdet med dansk udviklingsbistand i Bolivia. Dette indtryk udelukker ikke, at egentlige evalueringer af effekten af sektorprogrammerne eller af enkelte projekter ikke senere vil kunne vise, at bistanden kunne være ydet anderledes eller bedre.

Statsrevisorerne opfordrer generelt til, at evalueringen af den danske indsats i udviklingslande fortsat udvikles.

Det er Statsrevisorerne opfattelse, at en lang række aktiviteter i programmerne er i risiko for at savne finansiering, den dag Danmark ikke længere er bistandsyder i Bolivia. Det gælder lige fra kapacitetsopbygningen i ministerierne til mindre projekter, at der er risiko for bæredygtigheden – måske især på miljøområdet, offentlige reformer og retsvæsen. Det påhviler således den bolivianske regering at sikre bæredygtigheden via egne ressourcer.

Statsrevisorerne har på besigtigelsesrejsen til Bolivia ikke erfaret sådanne forhold, som nødvendiggør, at rigsrevisor og/eller ministrene afgiver yderlige-

re oplysninger ud over den lovbestemte opfølgning på beretning nr. 15/2011 om Danmarks bistandssamarbejde med Bolivia.

2. Baggrund for besigtigelsesrejsen

Formålet med rejsen var bl.a. at besigtige, hvordan udfasningen af bistanden til Bolivia var blevet forvaltet i praksis, efter at den tidligere regering i marts 2010 besluttede at udfase bistandssamarbejdet med Bolivia.

Den nuværende regering tilkendegav imidlertid i november 2011, at man overvejede at fortsætte bistandssamarbejdet med Bolivia. Endelig beslutning herom vil blive truffet efteråret 2012 i forbindelse med behandlingen af forslag til finanslov for 2013.

Det oprindelige fokus for besigtigelsesrejsen – udfasning af bistanden til Bolivia – var tillige i fokus, da Rigsrevisionen planlagde beretning 15/2011 om Danmarks bistandssamarbejde med Bolivia. Beretningen behandler betydningen af udfasningen for det erklærede langsigtede partnerskab med Bolivia – jf. Paris-erklæringen fra 2005 – og bistandsprogrammers bæredygtighed. Beretningens indhold har derfor i mindre grad haft fokus på bistandsprogrammer, enkeltprojekter og resultater end tidligere beretninger om Danmarks bilaterale udviklingsbistand. Statsrevisorerne behandlede beretningen inden besigtigelsesrejsen.

Statsrevisorerne valgte trods det ændrede fokus og usikkerheden om udfasningen at gennemføre rejsen. Det vil sige, at man har besigtiget forskellige institutioner, projekter og programmer og har haft møder med relevante samarbejdspartnere og institutioner - fx landets rigsrevisor og planlægningsminister – for derigennem at få et generelt indtryk af det danske bistandsarbejde i Bolivia.

3. Landeprogrammet og den danske bistand til Bolivia

Bolivia har modtaget udviklingsbistand siden 1970'erne. Udviklingssamarbejdet blev afbrudt i 1980, men Bolivia blev i 1994 udpeget til programsamarbejdsland.

Bolivia modtager knap 200 mio. kr. årligt.

Bolivia var indtil for nylig et af Danmarks partnerlande - det eneste i Mellem- og Sydamerika, idet bistanden til Nicaragua (188 mio. kr. i 2011) skal udfases i 2012.

Bolivia er et af regionens fattigste lande: BNI pr. indbygger er opgjort til 1.810 USD i 2011. Verdensbanken kategoriserer dermed Bolivia som et "lavere middelindkomstland", mens egentlige lavindkomstlande er defineret som lande med et BNI pr. indbygger på under 1.005 USD. De 2 lande som modtager mest bistand fra Danmark, Tanzania og Mozambique, havde fx en BNI pr. indbygger på henholdsvis 540 og 440 USD i 2010.

Dansk udviklingsbistand er fattigdomsorienteret, og det er bestemt, at der kan ydes bilateral bistand til lande med et BNI på 2.650 USD og derunder. I Bolivia lever op mod ¼ af befolkningen stadig i ekstrem fattigdom, og Bolivia er et af de lande, hvor indkomstfordelingen er mest forskellig/ulige.

Da den tidligere regering i marts 2010 traf beslutning om at udfase bistanden til Bolivia, blev det samtidig besluttet at forlænge landestrategien 2005-2010 til 2013. Udbetalingerne i Bolivia udgjorde i 2011 i alt 191 mio. kr.

Der er endnu ikke truffet endelig beslutning om en evt. fortsættelse af udviklings samarbejdet ud over 2013.

De nuværende tre sektorprogrammer er:

- Uddannelse – 115 mio. kr. i alt for perioden 2010-2013
- Landbrug – 170 mio. kr. i alt for perioden 2010-2013
- Miljø – 230 mio. kr. i alt for perioden 2006-2013

Herudover ydes bistand til to tematiske programmer:

- Offentlige reformer – 110 mio. kr. i alt for perioden 2007-2013
- Retsvæsenet – 80 mio. kr. i alt for perioden 2009-2012

Under Business to Business programmet (B2B) blev 23 partnerskaber støttet i 2011 med i alt 16 mio. kr.

4. Paris-erklæringens 5 principper

Danmarks udviklingspolitiske engagementer bygger på langsigtede partnerskaber, da samarbejde udvikles over tid, og da det tager tid, før resultater af bistanden viser sig.

Både Danmark og Bolivia har tilsluttet sig Paris-erklæringen fra 2005. Erklæringens formål er at effektivisere udviklingsbistanden, idet der opstilles 5 principper, som stiller krav til både donorer og partnerlande i bistandssamarbejdet:

1. Ejerskab

Modtagerlande udøver effektiv ledelse over for deres egne udviklingspolitikker og strategier og koordinerer udviklingstiltag.

2. Tilpasning

Donorer baserer deres samlede støtte på modtagerlandenes nationale udviklingsstrategier, institutioner og procedurer.

3. Harmonisering

Donorers aktiviteter er mere harmoniserede, gennemsigtige og fælles effektive.

4. Resultatstyring

Resursestyring og forbedret beslutningstagning, der er resultatorienteret.

5. Gensidig ansvarlighed

Donorer og modtagerlande er ansvarlige for udviklingsresultater.

Kilde: Statsrevisorernes beretning 15/2011, boks 1

4.1. Generelt

Det er Statsrevisorernes indtryk, at der generelt er det nødvendige fokus på de 5 principper. Der er således i de 3 sektorprogrammer – uddannelse, landbrug og miljø – og i de tematiske programmer et nødvendigt fokus på at koordinere med de relevante ministerier og forbedre deres kapacitet til at gennemføre politikker og strategier, herunder for de større nationale programmer.

4.2. Udfasning

Det fremgår af Statsrevisorernes bemærkninger til beretning 15/2011 om Danmarks bistandssamarbejde med Bolivia, at man ikke finder forløbet omkring spørgsmålet om udfasning af bistanden til Bolivia tilfredsstillende.

Det utilfredsstillende i forløbet fremgår ikke bare af de 5 principper i Paris-erklæringen – særligt af det 5. princip om gensidig ansvarlighed – men også af, at der fra dansk side i mange år har været lagt vægt på langsigtede partnerskaber med de lande, hvor omfanget af bistanden er væsentlig.

Udfasning er ikke et nyt fænomen, og der er både danske og udenlandske erfaringer at trække på. Danida deltog fx i en fælles donorevaluering, som blev rapporteret i 2008: "Udfasning – en forsømt del af udviklingssamarbejdet". Konklusionerne var, at planlægningen af en forsvarlig udfasning og overdragelse (bæredygtighed) er undtagelsen frem for reglen.

En veltilrettelagt udfasning er vigtig, da mange donorer i stigende grad koncentrerer bistanden om færre lande og færre sektorer. Udenrigsministeriet har efter beslutningen om udfasning fra Bolivia revideret sine retningslinjer for udviklingsbistand. Det fremgår nu, at man, inden beslutningen træffes, skal overveje, hvordan udfasningen skal foregå.

4.3 Resultatstyring og gensidig ansvarlighed

Som nævnt indledningsvis er form og indhold i Beretning 15/2011 præget af det oprindelige formål med rejsen og beretningen: at vurdere udfasning af bistanden og indsatsens bæredygtighed, når bistanden er ophørt.

Af den årsag er der i beretning 15/2011 ikke lagt så stor vægt på resultaterne af udviklingsbistanden: resultat- og resursestyring, forbedret beslutningstagning og gensidig ansvarlighed for udviklingens resultater.

Statsrevisorerne er bekendt med, at ambassaden og Udviklingsministeriet løbende følger op på bevillinger, forbrug, mål og resultater – jf. Danidas database "Program- og projektorientering" (PPO), men dette redskab eller andre

evalueringer – danske som internationale – har ikke været en del af Statsrevisorernes baggrund for rejsen.

Statsrevisorerne har ikke fået et klart indtryk af, i hvor høj grad de bolivianske ministerier og tilskudsmodtagere fokuserer på mål for og resultater af udviklingsbistanden.

5. Landeprogrammets bæredygtighed

Af Statsrevisorernes beretning 15/2011 om Danmarks bistandssamarbejde med Bolivia fremgår, at der i perioden, siden den danske udfasning blev besluttet i 2010, har været et helt nødvendigt fokus på at sikre aktiviteterne bæredygtighed, når Danmark har forladt Bolivia.

Det er imidlertid Statsrevisorernes opfattelse efter møder og besøg i Bolivia, at der er en lang række aktiviteter i programmerne, som er i risiko for at savne finansiering, den dag Danmark ikke længere er bistandsyder. Det gælder fra kapacitetsopbygningen i ministerierne til de mindre projekter – og måske især på miljøområdet, offentlige reformer og retsvæsen. Risikoen på disse områder skyldes dog ikke, at regeringen er helt uden midler. Den bolivianske regering har efter 2006 øget sine egne indtægter – jf. afsnit 8 – og er derfor mere uafhængig i sine prioriteringer end tidligere.

Den samlede bistand udgjorde 12 % af det offentlige budget i 2010.

B2B projekterne er normalt kortvarige, og samarbejdet med danske partnere betyder i reglen, at der efter den indledende og støttede fase vil være etableret et samarbejde, som er bæredygtigt på et forretningsmæssigt grundlag. Statsrevisorerne anser de besøgte B2B projekter for at være i denne kategori: de er vellykkede og derfor bæredygtige.

6. Generel budgetstøtte ydes ikke i Bolivia

Ved budgetstøtte overføres bistanden direkte til modtagerlandets statskasse, idet formålet er at finansiere landets egen udviklingsplan og fattigdomsstrategi gennem det offentlige budget. Det anbefales i den 2. internationale evaluering¹ fra 2011 af Paris-erklæringens gennemførelse, at denne støtteform fremmes, fordi den gør brug af og i høj grad styrker udviklingslandenes egne systemer. Det vil medføre risiko for fejltagelser, men er nødvendigt for at opnå resultater.

Når støttemidler ydes som budgetstøtte, kan de ikke adskilles fra andre midler i landets budget. Derfor har Udenrigsministeriet stillet en række krav før bistand i form af budgetstøtte overhovedet kan tages i anvendelse – krav som ikke pt. opfyldes i Bolivia. Kravene vedrører god regeringsførelse, tiltag mod

¹ Den mest omfattende evaluering af udviklingsbistand nogensinde, byggende på mere end 50 forskellige studier af både partnerlande, donorlande og multilaterale bistandsorganisationer. Syntheserapporten er udfærdiget af uafhængige konsulenter fra det britiske konsulentfirma IOD PARC.

korruption, fattigdomsreducerende politikker, en tilstrækkeligt robust offentlig økonomiforvaltning og et stærkt partnerskab mellem udviklingslandet og donorerne.

Det er derfor kendetegnende, at budgetstøtte ofte blive ydet i de lande, som er mere udviklede og fx betragtes som modne til udfasning. De bolivianske ministerier er imidlertid endnu ikke tilstrækkeligt resursestærke. En af forklaringer herpå er bl.a., at der siden 2005 er ansat mange nye medarbejdere i regeringskontorerne – medarbejdere, som er rekrutteret via deres base i MAS, det regerende parti.

7. Besigtigelser og møder

For en gennemgang af de enkelte besigtigelser og møder henvises til vedlagte bilag.

Bolivias regering er baseret på et parti med et solidt flertal, og Statsrevisorerne konstaterer, at det begrænser parlamentets interesse i at følge op på revisionssagerne fra den bolivianske rigsrevisor.

Det er Statsrevisorernes indtryk, at den nationale indsats for bekæmpelse af fattigdom er i regeringens fokus på en måde, som på nogle områder vanskeliggør en demokratisk udvikling og hæmmer væksten i det private erhvervsliv i Bolivia. Investeringsklimaet i den private sektor lider fx under nationaliseringen af en række større virksomheder inden for bl.a. industri og minedrift, og der forhandles overenskomster uden deltagelse fra arbejdsgiverside. På baggrund af mødet med viceministeren for planlægning finder Statsrevisorerne det bekymrende, at ensidige hensyn til Bolivias oprindelige befolkningsgruppers rettigheder kan true den fremtidige udvikling af Bolivias infrastruktur mv.

Besigtigelser og møder har dog ikke givet Statsrevisorernes anledning til at anmode udviklingsministeren eller rigsrevisor om oplysninger ud over den lovbestemte ministerredegørelse til Beretning nr. 15/2011 om Danmarks bistandssamarbejde med Bolivia.

8. Fakta om Bolivia

Hovedstad	La Paz
Areal	1.098.581 km ² (Danmark 43.000)
Indbyggertal	10,4 mio. (2010)
Befolkningsvækst pr. år	1,8 pct. (2005-2009)
Befolkning	60 pct. oprindelige folk, 40 pct. mestizbefolkning
Sprog	Spansk, quechua, aymará og andre indianske sprog
Religion	Katolsk og, især på landet, oprindelige religioner

Bolivia har siden 1982 været et demokratisk land. I perioden frem til valget i 2005 blev ført en liberal politik, der bl.a. betød privatisering af statslige firmaer inden for minedrift, naturgas og olieindustrien.

Perioden siden 2005 har været præget af regeringens konflikter med den tidligere elite, men også af en økonomisk vækst, som i højere grad end tidligere er kommet den fattige del af befolkningen til gode. Nationaliseringer og en kraftigt øgede beskatning fra 2006 af især naturgas- og olieresurser (30 % af statens indtægter er direkte skatteindtægter herfra) har øget de offentlige indtægter og har givet overskud på de offentlige finanser.

Den økonomiske vækst har været 4-6 % i perioden 2003-2008, men er faldet til 2-4,5 % årligt i perioden 2009-2011. Faldet skal ses i lyset af den verdensomspændende økonomiske krise, men skyldes også lave investeringer. Nationaliseringer af udenlandske virksomheder inden for bl.a. el-produktion og distribution samt minedrift har øget usikkerheden for private og udenlandske investorer.

Bolivias vigtigste handelspartner er Brasilien, der aftager 60,2 pct. af eksporten. Til sammenligning var Danmarks eksport til Bolivia i 2010 på 78,9 mio. kr. mod 50,7 mio. kr. i 2008. Den danske import fra Bolivia udgjorde i 2010 blot 6 mio. kr.

Evo Morales har siden 2005 været præsident – den første præsident valgt på en basis fra gruppen af oprindelige folk og MAS – bevægelsen/partiet for socialisme.

Det politiske klima er præget af mangel på samarbejde mellem oppositionen og regeringen, og Evo Morales har ikke formået at samle de forskellige grupper af bolivianere og deres organisationer - som dog altid har været polariserede: middelklassen og de oprindelige (oftest fattige) folk, fagforeninger og arbejdsgivere og de forskellige regioner samt sociale organisationer. Regeringen har gennemført centrale love uden hensyn til oppositionen eller vigtige interessegrupper, og flere nye love er på kant med internationale konventioner. Fx er loven om bekæmpelse af korruption indført med tilbagevirkende kraft og opfattes af nogle som en målrettet kampagne mod oppositionens ledere. En folkevalgt borgmester eller guvernør bliver fx automatisk suspenderet i det øjeblik, en formel sigtelse bliver rejst.

Befolkningens tillid til retssystemet, dets uafhængighed og kapacitet er lille. Det kan bl.a. skyldes, at de højeste dommerembeder ifølge den nye forfatning fra 2009 vælges ved almindeligt valg. Det første valg af dommere fandt sted i 2011 – med kandidater udpeget af MAS, som har 2/3 flertal i parlamentet.

9. Statsrevisorernes beretning 15/2011 om Danmarks bistandssamarbejde med Bolivia

Beretning nr. 15/2011 om Danmarks bistandssamarbejde med Bolivia blev afgivet af Statsrevisorerne til Folketinget den 20. juni 2012 med følgende statsrevisorbemærkning:

Denne beretning om bistandssamarbejdet med Bolivia er en del af grundlaget for Statsrevisorernes besigtigelsesrejse til Bolivia i august 2012.

Beslutningen om besigtigelsesrejsen blev truffet, efter at regeringen i marts 2010 besluttede at udfase bistanden til Bolivia. Formålet med rejsen var bl.a. at besigtige, hvordan udfasningen er blevet forvaltet i praksis. Under arbejdet med beretningen har regeringen i november 2011 tilkendegivet, at man overvejer at fortsætte bistandssamarbejdet med Bolivia. Endelig beslutning herom vil dog først blive truffet i forbindelse med forslag til finansloven for 2013.

Bolivia er Sydamerikas fattigste land, og Danmark har ydet udviklingsbistand til Bolivia siden 1970'erne. Udviklingsbistand blev dog afbrudt i 1980 på grund af den politiske situation i landet og blev først genoptaget i 1993. Bolivia har siden 1994 været programsamarbejdsland og har de senere år modtaget bistand for knap 200 mio. kr. årligt. Bistanden ydes overvejende som programbistand på områderne landbrug, uddannelse og miljø.

Statsrevisorerne finder det ikke tilfredsstillende, at de seneste års beslutninger om henholdsvis ikke at yde og yde bistand til Bolivia er blevet taget, uden at væsentlige internationale principper for langsigtede partnerskaber og gensidig ansvarlighed er fulgt:

- Udfasningen blev besluttet uden forudgående orientering af Bolivia.
- Beslutningen blev ikke meddelt via de officielle kanaler, men af pressen.
- Overvejelserne om en eventuel fortsættelse af samarbejdet blev ligeledes udmeldt i pressen.
- Der er fortsat usikkerhed om, hvorvidt Danmark ønsker at fortsætte bistandssamarbejdet efter 2013.

Det afgøres naturligvis politisk, om og i hvilket omfang Danmark skal yde udviklingsbistand til programsamarbejdslande som Bolivia. Imidlertid bør man leve op til de internationale og nationale bistandsprincipper.

Efter beslutningen om udfasning af bistanden har bistandsarbejdet i Bolivia særligt haft fokus på bæredygtighed, fx sikring af andre finansieringskilder. En udfasning af bistanden over en kort årrække kan være problematisk i forhold til at opnå planlagte mål og sikre, at allerede opnåede positive resultater kan fortsætte, når bistanden ophører.

På baggrund af udenrigsministerens og udviklingsministerens redegørelse til beretningen og rigsrevisors notat hertil tager Statsrevisorerne endelig stilling til beretningen. Det vil ske i oktober 2012.

Program med kommentarer

Besigtigelser, møder mv. –

Statsrevisorernes rejse til Bolivia, 5. - 12. august 2012

Mandag den 6. august – Bolivias uafhængighedsdag		
01.15	Ankomst El Alto internationale lufthavn, La Paz	4000 m's højde
02.30	Ankomst - Hotel Camino Real	Zona Sur - 3300 m's højde
10.00	Afgang til Lake Titicaca. Altiplano	I bus
<p>1. Generel orientering om Bolivia – historie, politiske situation, økonomi, den miljømæssige og sociale situation v/ ambassadør Morten Elkjær.</p>		
<p>2. Video om og en særlig orientering som opfølgning på Statsrevisorernes besigtigelser i 2000. Statsrevisorerne besøgte i år 2000 højlandet (Altiplano) og en fremsynet bonde med malkekvæg. Han var siden stoppet med kvæget. Hans hustru var død og pga. uenighed overtog den afdødes familie kvægbestanden – med ringe succes.</p> <p>I 2000 så Statsrevisorerne nybyggede boliger og stalde. De var opført efter en særlige byggeteknik, hvis indførelse var støttet fra dansk side: parabelhuse af ubrændt ler "Lak' A Uta". Husene havde vist sig meget modstandsdygtige over for vejrliget. Imidlertid havde højslettens beboere "glemt" den særlige metode til fremstilling af soltørrede mursten iblandet halm, som øgede deres holdbarhed.</p>		
18.00	Ankomst Hotel Camino Real	
Tirsdag den 7. August – møder og B2B projektbesøg i La Paz og El Alto		
08.00	Møde med Daniel Sanchez, formand for den bolivianske Arbejdsgiverforening - CEPB	
<p>3. Den private sektor har haft ringere vilkår under den nuværende Morales-regering end under den tidligere liberale regering, der gik ind for privatisering. De private investeringer er begrænsende, erhvervsklimaet er præget af manglende indflydelse på lovgivning, og regeringen fastsætter mini-</p>		

mumslønninger i dialog med fagforeningerne - men uden arbejdsgiverne.
 Daniel Sanchez har i sin tid som formand for arbejdsgiverforeningen fokuseret på at frigøre sig fra sammenkædningen af foreningen og den tidligere liberale regering. Fokus er dermed skiftet fra politik til den private sektors forretningsmæssige vilkår.
 Den danske ambassade har deltaget i forsøg på at fremme samarbejdet mellem regeringen og den private sektor. I december 2011 indledtes en dialog mellem fagforeningerne, arbejdsgiverne og arbejdsministeren om den fremtidige sociale og økonomiske udvikling. Imidlertid er tilnærmelserne pt. i bero, pga. et skifte i ledelsen af fagforeningerne.

10.00	B2B projekt om udnyttelse af ulden fra lamaer	Besøg på Altifiber og Altiknits, El Alto
-------	---	--

4. B2B projekt mellem det bolivianske firma Altifiber A/S og det danske designfirma Aymara ApS om forædling af lama-uld. Altifiber indkøber og behandler lama-uld – dels som råvare og dels til garn. Altifiber producerer garn af enestående kvalitet. Da rå-uld kan sælges til 10 \$/kg, garn til 18 \$/kg og strikket tøj til 70 \$/kg er firmaet meget interesseret i forædling.
 Aymara kan tilføje yderligere værditilvækst via skandinavisk design og adgangen til det internationale marked.
 Samarbejdet har haft betydning for beskæftigelsen, arbejdsvilkårene og produktionsprocessen. Altifiber beskæftiger 160 ansatte på virksomheden og har derudover 170 hjemmestrikkere.
 B2B projektet er slut, men samarbejdet fortsættes i et nyt boliviansk-dansk samarbejde i firmaet "Altiknits".

12.30	IBIS projektet om udvikling af det bolivianske køkken i projektet "Melting Pot Bolivia"	Besøg og frokost i midlertidige restaurant-skole lokaler i La Paz
-------	---	---

5. Claus Meyer har i samarbejde med NGO'en IBIS (International Bistand, International Solidaritet) etableret en restaurant-skole i La Paz.
 Idégrundlaget stammer fra det "nye skandinaviske køkken" (jf. NOMA) og det betyder, at grundlaget er udvikling af det traditionelle bolivianske køkken på basis af de traditionelle bolivianske råvarer.
 Skolen er netop startet, og Statsrevisorerne var elevernes første forsøg (meget vellykkede) på at tilberede og servere en frokost med adskillige retter.
 Projektets mål er at højne og udvikle det bolivianske køkken til gavn for alle led i fødevareproduktionen fra landmand til forbruger.

15.00	Møde med viceminister, Harley Rodríguez Téllez	Planlægningsministeriet
-------	--	-------------------------

6. Statsrevisorerne havde møde med viceministeren, da planlægningsministeren med kort varsel havde meldt afbud.
 En af ministerens væsentligste opgaver er at etablere en national udviklingsplan. Ud over planen betyder det etablering af et planlægningsystem og at sørge for finansiering, bl.a. i samarbejde med eksterne donorer.
 Ideerne demonstrerer regeringens gode vilje til udvikling, der kan reducere fattigdom og ulighed, men også, at der mangler meget, fx sektor- og opfølgingsplaner og en sammenkædning med det nationale budget.
 Mødet viste, at regeringen lægger stor vægt på de oprindelige folks vilkår og rettigheder samt en frygt for at indrømme mangler og et behov for at gøre alt selv – dvs. uden samarbejde med det inter-

nationale samfund og det private erhvervsliv.		
16.00	Møde med rigsrevisor	Rigsrevisionen, La Paz
<p>7. Danmark har tidligere ydet støtte til Rigsrevisionen i Bolivia, men støtten stoppede med udgangen af 2010, da planen var, at bistanden til Bolivia skulle udfases. Støttespørgsmålet vil evt. blive genoptaget.</p> <p>Den bolivianske rigsrevision har ydet en stor indsats for at bekæmpe korrupition inden for det offentlige.</p> <p>Regeringen er baseret på ét parti med solidt flertal, hvilket begrænser parlamentets interesse i – og dermed muligheden for – at følge op på revisionssager.</p>		
19.30-22.00	Middag hos ambassadør Morten Elkjær	Residensen
<p>8. Middag med ressourcepersoner fra Bolivia og det internationale bistandsmiljø.</p> <p>En væsentlig oplysning var, at samarbejdet mellem den nuværende regering og udenlandske donorer ikke var problemfrit. Stærke følelser af nationalitet og selvstændighed hæmmer i nogle sammenhænge et konstruktivt samarbejde.</p> <p>Netop derfor var det væsentlig, at man fra international side var til stede, da det var den eneste mulighed for at påvirke det politiske miljø i en mere demokratisk retning.</p>		
<p>Onsdag den 8. August – fly til Potosi og projektbesøg undervejs i biler til Camargo Uddannelses-, miljø- og landbrugssektoren samt NGO/IMCC</p>		
06.00	Afgang - Hotel Camino Real	Til lufthavnen i El Alto
08.30-10.45	Besøg på teknisk skole	Potosi
<p>9. Skolen havde midlertidige lokaler i et tidligere bordel – så der var ikke meget plads til de 400 som havde været indskrevet på skolen. Behovet for skolepladser er meget større, men til trods herfor havde omkring 1/3 af eleverne forladt skolen igen – angiveligt pga. af de ringe lokaleforhold. Lokalerne bar i øvrigt heller ikke præg af, at der er nogen aktivitet på skolen, som tilbyder uddannelse inden for linjerne mekanik, elektronik, elektricitet, tekstil og landbrug.</p> <p>Alle uddannelser tager 3 år, og der er tale om aftenundervisning. Det lyder usandsynligt, at man kan give flere hundrede elever 1280 timers aftenundervisning i de besigtigede lokaler.</p> <p>En ny og bedre undervisningsbygning er under opførelse. Den skulle have være taget i brug, men er forsinket pga. problemer med entreprenøren.</p> <p>Finansiering sker ved regeringen 52 % (via en basketfond, som Danida bidrager til) og kommunen, 48 %.</p> <p>Her - som på adskillige andre projekter – var det primært en ministeriel embedsmand som tog sig af præsentationen.</p>		
11.00-12.15	Mineforurening	Møde med repræsentanter fra det statslige mineselskab COMIBOL
<p>10. Minedrift til produktion af metaller er i dag den næststørste industri i Bolivia (efter gas/olie). Danmark har i mange år være en ledende donor af midler til begrænsning af forurening fra miner. Problemet er især udledning til floder, som fører forureningen til landbrugene i dalene. I dag afsættes</p>		

85 % af forureningen fra minerne i Potosi i damme, hvor slammet bundfældes, hvilket har forbedret vandkvaliteten i væsentligt.		
12.15-13.45	Orientering om regeringens landbrugsprogram EMPODERAR	Frokostmøde
<p>11. Danida har i en lang periode støttet landbrugsudviklingen i Bolivia via sektorprogrammerne APSA I og II. Fra 2009 bidrager det nye APSA til Landbrugsministeriet, hvorved man har mulighed for at påvirke regeringens landbrugspolitik. Via denne – EMPODERAR – er nu etableret en udviklingsmodel til støtte for lokale småbønder. Såfremt den danske bistand til Bolivia fortsætter vil det betyde, at Danmark fra 2013 forsat vil være den væsentligste donor for denne del af EMPODERAR Programmet.</p> <p>Delegationen mødte en gruppe af bønneproducenter – UPAM – som modtager dansk bistand til dyrkning og produktudvikling af bønner.</p>		
15.30-16.30	Demonstration af honningproduktion mv. ved AMUASA	Kvindeorganisation i San Lucas
<p>12. AMUASA er en biavlerorganisation for kvinder, som har fået støtte til at produktudvikle honning. Det betyder, at man i dag kan producere og markedsføre et morgenmadsprodukt "Granola", som er hvede, majs og peanuts poppet (varmebehandlet) med honning. Kommunen er storforbruger af Granola i et morgenmadsprojekt for skolebørn.</p> <p>Ud over salget af landbrugsprodukterne og honning – ca. 70 kg. årligt/deltager – giver sammenslutningen beskæftigelse til 3 fuldtidsansatte.</p> <p>AMUASA har været støttet af Danida og kommunen siden 2003 og senest i samarbejde med Landbrugsministeriet.</p> <p>I det nye rådhus i San Lucas demonstrerede 12 kvinder – og én mand ved varmebehandlingen – på imponerende vis hele produktionsprocessen fra honning til færdigpakket produkt.</p>		
16.30-17.30	Besøg ved den danske NGO IMCC (International Medical Co-operation Committee)	Sygehuset i San Lucas
<p>13. Orientering ved de 3 danske par (normalt 2, men man var lige midt i et skifte), som pt. er på dette IMCC projekt.</p> <p>Projektets formål er at lette landbefolkningens adgang til og brug af de lokale sygehuse - i samarbejde med lokale læger og tolke.</p> <p>Projektet er startet i 2001 og er foreløbig planlagt at vedvare til 2016.</p> <p>Den nuværende fase har 2 komponenter.</p> <p>At være talerør for den fattige befolkning og skabe dialog med det etablerede sundhedsvæsen, så behandling for alvorlige sygdomme bliver en mulighed. Det betyder bl.a. også at etablere en dialog med de lokale "medicinmænd".</p> <p>At øge sundhedsvæsenets kapacitet ved fx at give "medicinmændene" kurser og ved at lave forebyggende arbejde i skoler – fx undervisning i tandbørstning og håndvask.</p>		
	2 timers bilkørsel til overnatning i Camargo	
Torsdag den 9. August – bilkørsel mellem projektbesøg i Cintis området		

Miljø- og landbrugssektoren		
08.00-09.00	Orientering om affaldshåndtering	Møde med lokale repræsentanter
<p>14. Orientering om resultaterne af den danske bistand til miljøsektoren i perioden 2000-2005. Det blev oplyst, at der nu var en øget kommunal kapacitet til håndtering af dræningssystemer, spildevand og fast affald. Endvidere var man nu opmærksom på behovet for reguleringer af hensyn til miljøet – herunder beskyttelse af biodiversiteten – fx ved skovrejsning. Resultaterne var, at der nu var en større opmærksomhed på miljøproblemer. Kommunen havde investeret i området og brugte en større budgetandel på miljøet – og forureningen af land og vand var reduceret.</p>		
9.15-10.15	Projekt under landbrugssprogrammet – dyrkning af vindruer	Landsbyen San Luis
<p>15. Delegationen blev festligt modtaget med blomsterkranse af sammenslutningen COAGROSAL. Programmet har betydet introduktion af nye druesorter og dyrkningsformer – herunder jordforbedring og beskyttelse mod nedbør i form af hagl. I projektet indgik også maskiner til produktion af vindruemost på flaske og hjælp til salg af produkterne. Danida må ikke støtte produktion af alkoholholdige drikke.</p>		
11.00-11.30	Besøg på en losseplads	Kommunen Carreras
<p>16. Lossepladsen så meget øde ud. Den bar præg af, at den ikke blev brugt så ofte. Forklaringen var, at kommunen kun havde én skraldevogn, så indsamling af affald var vanskeligt – og skulle køres langt.</p>		
12.15-16.00	Frokost og besøg på en planteskole og et kunstvandingsanlæg	Landsbyen Impora, hvor borgmesteren, Cimar Rodríguez var vært for besøget
<p>17. Borgmesteren fremviste sin imponerende planteskole og farm, som uden tvivl havde nået et stade, hvor det både var en god forretning og gav beskæftigelse for mange ansatte. Planteskolen bød bl.a. på forskellige vindruetyper til udplantning ligesom man havde startet en produktion af frugttræer – bl.a. ferskner – som stod i et stort, men simpelt drivhus. Der var etableret et firma, som skulle sælge planteskoleprodukterne til egnens landmænd. Kunstvandingen var avanceret – bl.a. med drypvanding. Delegationen besøgte den fælles dam, som landsbyen havde etableret, og som man pumpede vand op til. Herfra kunne vandet fordeles via kanaler. Besøget medførte en kedelig forsinkelse, da en landcruiser kørte fast og først kom fri efter en time - ved fælles hjælp og en traktor.</p>		
19.30	Ankomst Hotel Parales	Tarija
20.15-22.00	Besøg på Kohlbergs - et familieforetagende som producerer vin i 3. generation	En af Bolivias største vinproducenter – med en kapacitet på 20.000 flasker i timen. Kvalitet og kapacitet til eksport – jf. Chile og Argentina

Fredag den 10. august – projektbesøg i Tarija
Undervisningssektoren og reformer i den offentlige sektor

09.00-11.30	Besøg på lærerseminarium med tilknyttet skole	"Juan Misael Saracho"-seminariet i Tarija
-------------	---	---

18. Delegationen besøgte et af 27 egentlige seminarier i Bolivia. Der er forskellige kortere kurser og muligheder for opgradering af lærere, som er uden eller med en mindre omfattende uddannelse. Den egentlige læreruddannelse er netop sat op fra 3 til 5 år. Seminariet har ca. 1.500 studerende. Det længere studium er fulgt af en ny undervisningsplan, som betyder, at der skal lægges vægt på undervisning i de oprindelige sprog og kulturer, mens der skal undervises generelt i spansk, men som 2. sprog. Besøget blev "overtaget" af en repræsentant fra Undervisningsministeriet – og det var først på vej ud af skolen, at delegationen blev kontaktet af – og fik en kort samtale med - nogle studerende, som var blevet udpeget til at deltage i mødet. Statsrevisorerne fandt dette forløb stærkt utilfredsstillende, da det betød, at man ikke fik ordentlig lejlighed til at tale med repræsentanter for skolen.

12.00-13.30	Besøg og orientering om etablering af et nationalt identitetskort	Chefen for SEGIP, Antonio Costas
-------------	---	----------------------------------

19. Antonio Costas står i spidsen for et imponerende projekt, som skal sørge for udstedelse af identitetskort til alle borgere. Projektet har flere delprojekter fx digitalisering af eksamensbeviser, af kørekort og lovsamling. Udstedelsen af identitetskortet og kørekort lå tidligere hos politiet, men det gav anledning til meget bureaukrati og mulighed for korruption. Derfor blev projektet sidste år overdraget til SEGIP og Antonio Costas, som er ekspert i informationsteknologi og havde erfaring med udarbejdelse af et biometrisk register til brug for parlamentsvalget i 2009. Danmark og Sverige støtter projektet.

Lørdag den 11. August – projektbesøg i Santa Cruz
B2B og landbruget og den produktive sektor

09.00-12.00	Møde med præsentation af et projekt under B2B og af støtten til mindre virksomheder	Møde hos mindre tekstilfabrikant
-------------	---	----------------------------------

20. B2B projekt mellem det danske firma Sera Scandia A/S og den bolivianske partner Tusequis Ltda. Hensigten med samarbejdet er at etablere et joint venture selskab "Protena Bolivia A/S" som skal opsamle og forarbejde blod fra slagterier så det kan bruges som protein til forskellige formål – og som kan sælges både på hjemmemarkedet i eksportmarkedet. Mere end 30.000 tons kvægblod bliver pt. udledt mere eller mindre direkte i vandsystemer og dermed giver projektet også muligt at afhjælpe alvorlige forureningsproblemer. Projektets udfordringer har været at få tildelt jord til projektet, men byggeriet forventes nu at starte i august 2012. En risiko kan være en stigende efterspørgsel efter blod/prisstigning.

21. Møde med repræsentanter for sammenslutningen af mindre virksomheder (CADEPIA) fra Santa Cruz og Cochabamba.

Sammenslutningen får støtte til et forbedret samarbejde og erfaringsudveksling, bl.a. om adgang til virksomhedsrådgivning og finansiering.

Samarbejdet drejer sig især om forædling og markedsføring af landbrugsprodukter – især fødevarer – og i forbindelse med mødet etablerede deltagerne hurtigt en lille salgsudstilling med bl.a. ost, naturlægemidler, skønhedsprodukter og lædervarer.

Mødet foregik hos en producent af underbukser og cowboybukser. I den lille fabrik sås flere børn, som "kun var med på arbejde", fordi deres mor ikke havde andre pasningsmuligheder end at tage dem med på arbejde.

13.30	Check-in i Viru Viru International Airport	Fly fra Santa Cruz via Lima og Amsterdam til København
Søndag den 12. August – ankomst København		
18.25	Ankomst Københavns Lufthavn	

Deltagere (alle dage)

Ambassaden

Ambassadør Morten Elkjær

Souschef Hanne Carus

Statsrevisorerne

Formand Peder Larsen

Helge Adam Møller

Mogens Jensen

Klaus Frandsen

Rigsrevisionen

Rigsrevisor Lone Strøm

Kontorchef Lene Schmidt

Statsrevisorernes Sekretariat

Sekretariatschef Gitte Korff (til onsdag den 8. august)

Souschef Jens Frederik Rasmussen

Udenrigsministeriet

Direktør Ib Petersen

Tolk

Erik Meier